

CLASSIQUES
GARNIER

« *Defensio suarum translationum Bibliorum* (1562) », Sébastien Castellion : des Écritures à l'écriture, p. 529-541

DOI : [10.15122/isbn.978-2-8124-0925-7.p.0529](https://doi.org/10.15122/isbn.978-2-8124-0925-7.p.0529)

La diffusion ou la divulgation de ce document et de son contenu via Internet ou tout autre moyen de communication ne sont pas autorisées hormis dans un cadre privé.

© 2013. Classiques Garnier, Paris.
Reproduction et traduction, même partielles, interdites.
Tous droits réservés pour tous les pays.

DEFENSIO SUARUM TRANSLATIONUM BIBLIORUM

(1562)

C'est parce que ses traductions bibliques firent scandale que Sébastien Castellion dut se justifier des choix qu'il avait été amené à faire dans ses translations. La *Defensio* qu'il achève à la fin de 1561 entre dans la longue histoire qui opposa l'humaniste bâlois à d'autres Réformés, en premier lieu à Calvin lui-même, mais surtout à Théodore de Bèze qui multiplia les allusions implicites à Castellion dans sa traduction du *Novum Testamentum* (1556) et Robert Estienne qui, dans la Préface à la *Biblia* (1557) s'en prenait assez clairement à ceux qui élucident les hébraïsmes dans leur traduction au lieu de les expliciter dans leur commentaire. En 1559, dans la préface de la Bible française qui sortira des presses genevoises l'année suivante, il renouvelle et amplifie ses attaques en réitérant le principe d'une scrupuleuse fidélité à la lettre du texte.

L'ouvrage s'organise comme un texte de controverse qui instruit le procès des traductions en produisant les textes des adversaires (*Reprehensio*) puis fournit les arguments de justification des traductions (*Defensio*). C'est un examen scrupuleusement mené après diverses critiques qui conduit les choix de Castellion. Ne dit-il pas lui-même qu'il a déjà corrigé certaines de ses positions après la lecture attentive opérée par amis et adversaires ? Ne négligeant rien pour se défendre des attaques de ses détracteurs, Castellion acceptera que figure à la fin de son plaidoyer un poème d'éloge signé par F. Furius Ceriolanus, que l'on verra parfois reproduit dans certaines éditions tardives de la *Biblia*. Nous en donnons le texte à la fin de cette section anthologique.

Les extraits retenus ici et détachés de cet ouvrage de défense éclairent à la fois la personnalité du traducteur qui cherche à convaincre de son honnêteté et du soin qu'il apporte à sa tâche, et le statut qu'il assigne à l'Écriture sainte. L'inspiration divine n'est pas mise en doute ; en revanche, mais Castellion opère déjà une amorce de « critique historique » : la Bible

est aussi marquée par la langue et la culture de ceux qui l'ont écrite et c'est en tenant compte de ces facteurs que l'humaniste traducteur pourra accomplir correctement son travail. (MCGG)

Sebastiani Castellionis defensio suarum translationum Bibliorum,
et maxime Novi Fœderis¹.

In qua, eum in illis religiose (contra quam a quibusdam
traductus est) versatum fuisse demonstratur, reprehensa diluuntur,
multi difficiles loci enucleantur, et insuper adversariorum
errores ostenduntur.

Basileæ : Per Joannem Oporinum, 1562

PRÆFATIO

[3] Nostram Bibliorum tum Latinam, tum Gallicam translationem quidam non solum ut indoctam, sed etiam ut impiam, et multis in locis a divini Spiritus sententia prorsus discrepantem explodunt. Horum reprehensione cum viderem et meum nomen lacerari, et passim pios homines sic offendi, ut qui meos labores antea commendarant, iidem nunc per aliquot jam annos ad reprehensiones illas silente me, eosdem aspernentur, silentium meum confessionem esse culpæ supplicantes : visum est mihi tandem, moderata hac responsione, hisce malis occurrere. Ac de eruditione quidem, ineruditane et indocta sit m[ea] translatio, doctos et eruditos viros libenter patiar judicare : et ne in arro- [4] gantiæ crimen incurram, de mea quantulacumque eruditione, potius quam me, censores agere. Quod vero ad pietatem attinet, ab impietatis crimine abesse me, partim mea ad Lectores Admonitio, ipsi meæ translationi præposita, partim conscientia, quæ mille testium vice est, testimonium dicit. Nam et mea conscientia apud Deum (quem iudicem appello) ab impietatis et scelerum nota, quæ mihi inuritur, me vindicat, sic compositum atque comparatum, ut omnia confessa fidei in sacris literis prodita, et a sanctis recepta capita, animo, lingua, vita, quantum per Dei misericordiam in ejus filio Christo licet, profitear. qua quidem de re, qui propius me norunt, testificari possunt. Quod ad Admonitionem attinet, sciunt non

1 L'édition a été réalisée sur l'exemplaire de la BSHPF 8° 15924 res. Il s'agit d'un *in-octavo* de 238 pages.

pauci eruditi viri, se non solum in illa scripta Admonitione generatim, verum etiam verbis nominatim a me [5] rogatos fuisse, ut me de erroribus meis, si quos in meis translationibus deprehendissent, admonerent : correcturum, et vera grato animo amplexurum. Ne quid interim dicam, quod eas, antequam publicarentur, multis eam ipsam ob causam legendas dedi. Neque vero inanis fuit hæc adhortatio mea : quippe qui multa et correxerim, et adhuc corrigam, idque non solum amice monitus, verum etiam acerbiam suggilatus : tantum abest, ut cognitos errores velim pertinacius tueri. Quin et hic iterum omnes oro, ut si quos deinceps deprehenderint, mihi significare non graventur. erunt enim adhuc diu tum in meis, tum in aliorum omnium translationibus Bibliorum multa, quæ merito reprehendantur : tanta est tanti Operis obscuritas, atque difficultas. Atque hæc de translatione. Præterea nonnulla scripta mihi attribuuntur, quorum a me nec elaborata- [6] torum, nec editorum mihi sum conscius. Itaque crimen illud, quoniam mihi verbo tantum imponitur, verbo negare satis in præsentia esto, et apud Deum, et apud æquos omnes iudices. Dixi, quo pacto sim animatus atque compositus. Nunc utrum impius, et selectum Satanæ instrumentum haberi debeam, et Deum et pios omnes iudices appello ? Illud in hac mea Defensione patrem Domini nostri JESU CHRISTI oro, ut sicubi vel in doctrina, vel in interpretatione verborum et sententiarum Sacrarum literarum erro (ut facile homines erramus) mihi ostendat errores meos, et ab eis pro sua bonitate me vindicet : et iis qui me insectantur, mentem det benigniorem, ut fratrem ament, eique consulere potius quam nocere studeant, qui Jesum Christum pro se sanguine suum fudisse et fide agnoscit ; et ore confitetur : et vita pro virili exprimere studet. Basileæ, ann. 1562. Mense Jan.

LE PROJET DE L'OUVRAGE¹

[7] Multa de me falso, a quibus minime decebat, tum sermonibus tum scriptis et sparsa sunt, et quotidie sparguntur, quorum partem jam tempus ipsum refutavit, pars in dies magis magisque clarescit : reliquum quod est, si non ante, at certe in die Domini, quæ animorum arcana patefaciet, detegetur. Est autem inter cætera crimen illud

¹ Tous les intertitres en français sont ajoutés par l'éditeur.

non postremum, quod Sacras literas a me tum in Latinum, tum in Gallicum sermonem male conversas esse, passim sermones dissiparunt. Et antea quidem quid in eis translationibus reprehenderent, non ita certo constituere poteram : præterea quod non scriptis, sed sermonibus eas in universum damnantes atque repudiantes, quid in eis mali esset non nominatim, aut certe non ita ut ego id certo scire possem, explicabant. At nunc prodiit anno 1556. recens cujusdam translatio Latina Novi testamenti¹, una cum ejusdem Annotationib. in quibus translationem meam subinde reprehendit. Quamobrem cum jam cert- [8] ta ad quæ respondere possim, habeam : officii mei esse duxi, ejus reprehensiones² ubi injustæ sunt, (quales plurimas esse demonstrabo) refellere, aut sicubi justæ sunt (quales pauculas animadverti) errorem corrigere. Atque hoc sic in Latina lingua faciam, ut eadem opera Gallicam quoque translationem meam velim defensam, quippe quæ Latinæ respondeat : nisi quod tanto est melior, quanto posterius (nobis laborando proficientibus) elaborata fuit. Hoc peracto, ejus errorem nonnullos (postquam id ipse postulat) detegam. Postremo ad paucula quædam et levicula respondebo, quæ Judæus nescio quis in nostra Ruthæ translatione suggillare conatus est. Si quid præterea deinceps vel ab iisdem, vel ab aliis nominatim reprehensum fuerit, e re nata consilium capiemus. Nam quod ad eos attinet qui in universum damnant, neque tamen cur damnent demonstrant, quid aliud respondeam, quam ut eos probare crimen jubeam ? Nisi forte sic credi volunt, ut illi qui dicebant : Nisi esset hic maleficus, nunquam tibi tradidissemus.

Quod ad maledicta attinet, ea istis (ut Christianum decet) condonans, bonam mentem eis optabo : translationem pro virile emendabo, vel tuebor : et efficiam, volente Deo, ut perspicuum fiat, [9] utri sacras literas sincerius religiosiusque transtulerint. Igitur de translatione mea paucis præfandum videtur. Ego ante annis circiter 16³. cum viderem in Christianorum scholis Latinam linguam (cujus eram ipse studiosus) vigere atque tradi : itaque autores Latinos quidem, sed magna ex parte obscoenos, et moribus noxios, in manibus haberi : cupiebam extare latinio rem aliquam, nec non fidelio rem et magis perspicuam Sacrarum literarum translationem, ex qua posset eadem opera pietas cum Latino sermone disci, ut hac ratione et tempore consuleretur, et homines ad legenda Sacra pellicerentur. Nam equidem de me hoc fateor, me propter

1 Il s'agit de la traduction d'Estienne.

2 Manchette : « operis argumentum ».

3 Manchette : « De translatione Præfatio ».

sermonis incultum et obscuritatem aliquando minus diligenter legisse Sacras literas. quod idem aliis quoque accidisse scio : non justa sane causa, fateor, sed quam tamen tolli non sit inutile, ut homines quibuscunque fieri possit modis ad veritatem alliciantur. Transtuli igitur Sacras literas in Latinum sermonem, qua fide atque puritate et facilitate potui, hominibus prodesse cupiens. Extat ea translatio : uti liberum est. Si cui displicet, abstinet : et abstineat sane, modo sit pius. Ego mihi justam translationis causam fuisse existimo : quam bene transtulerim, aliorum (mo- [10] do ne inimicorum) esto iudicium. Feci, quod potui neque alios damnatos volui, neque translationem meam pro sacrosancta et inculcata obtrusi quin imo in Præfatione Lectorem his verbis monui : Quod sicubi errorem aliquem nostrum invenies, (erunt autem in tam difficili, tamque longo Opere, fortasse non pauci) da veniam, et admoneto nos amice, sicuti nos tibi prodesse amice studuimus : aut si noles, aut non licebit, saltem alios, quos hac translatione uti videbis, admoneto erroris nostri quamprimum, præsertim si in eo erit aliquid periculi. Neminem enim fallere volumus, si fieri potest. Itaque quanquam in hoc opere multos annos continenter, summo ocio, prospera valetudine, magna alacritate usi elaboravimus : tamen deinceps, volente Deo, dabimus operam, ut si quid erratum vel ab aliis moniti, vel per nos ipsos cognoverimus, id corrigamus. Quod si quis meliorem translationem proferet in lucem, ei libenter cedemus.

Hæc ego tum scripsi, et serio atque ex animo scripsi : itaque id hactenus re ipsa, ut spero, præstiti. Nam quæ vel ab aliis monitus, vel per meipsum errata cognovi, ea protinus correxi : cujus correctionis exempla aliquot huc apponere, non erit alienum. [11]

Scripseram in Mose (qui seorsim ante Biblia fuit impressus) in illum locum¹ (Credidit Abrahamus Jovæ, id quod Jova ei justiciæ duxit) Annotationem, in qua dicebam, pro Justiciæ duxit, posse verti, Virtuti duxit. quod justicia (a qua viri boni denominarentur) omnes virtutes complecteretur. Et sane justiciæ nomen apud Hebræos pro virtute usurpatur. Sed eum me monuisset amicus quidam, virtutis nomen illi loco non quadrare, et esse quos Annotatio illa offenderet : ego re diligentius perpensa, Annotationem delevi. Item, cum audirem, quosdam illo Matth. loco offendi², quem ego sic converteram (Quod si eos non audiverit, dicito Reipublicæ) mutavi, et Græcum vocabubulum retinens, converti, Dicito Ecclesiæ. Et in

1 Manchette : « Quæ errata correxerit. Genes. 15 ». Il s'agit du verset 6.

2 Manchette : « Matth. 18 ». Il s'agit du verset 17.

eodem cap[itulo] paulo ante¹, pro Incommodationes (quæ in Græco scandala vocantur) quia eo verbo nonnulli offendeantur, reposui, Offensiones. Item cum locum illum ad Hebræos² (Nihil perfecit lex, sed adjectio melioris spei) fuissem interpretatus, sicut ante me alii, et eum postea Johannes Ribittus edito ea de re libello³, melius quam nos vertisset : ego continuo, viso illius scripto, locum illum in translatione mea secundum illius sententiam correxi : et illi per literas gratias egi, orans ut si quos [12] hujusmodi amplius locos invenisset, mihi significaret. Item, cum secundo imprimeretur mea translatio, et me monuisset quidam, finem 16. capituli 2 Paral. male esse a me translatum⁴ (non enim fuisse crematum Asam, sed fuisse in ejus funere crematos odores) locum statim perpendi : et errore cognito, Annotationem super eo loco adjeci, quia ipsum locum (qui jam tum impressus erat) ad eam editionem emendare serum erat.

Hos et hujusmodi alios locos ex aliorum admonitionibus emendavi. Neque vero id in illis duntaxat locis feci, in quibus erratum videbatur : sed etiam in quibus erratum quidem non erat, sed aliquid tamen quosdam offendebat. Cujusmodi est illud, quod cum quidam lotionis et genii verbis offenderentur : ego ubi hoc intellexi, in Novo testamento ultimæ editionis (nam Vetus jam impressum erat) verba Baptisma et Baptizare, et Angelus, reposui. Fuerunt et alia pauca quædam, quæ cum nonnulli reprehenderent, alii approbarent, ego non mutavi : neque enim omnibus possunt satisfacere. Sed quæ a me mutata aut correctæ commemoravi, eo pertinent, ut intelligatur, non sic esse me præfractum aut pertinacem (quod quidam spargunt et vociferantur) ut errores meos nolim [13] agnoscere, aut etiam ut non aliorum gratia aliquid (quamvis alioquin non vitiosum) velim mutare.

1 L'allusion aux *scandala* concerne les versets 6-9.

2 Manchette : « Hebr. 7 ». Castellion évoque le verset 19.

3 Il s'agit de l'*Explanatio loci bebr. VII lex nihil perfecit*, Basilæ, per Jac. Parcum, 1552. L'opuscule consacré à ce verset compte 13 pages.

4 C'est le verset 2 Chr 16, 14 que glose ici Castellion.

LA QUESTION DES HÉBRAÏSMES¹

[14] Hæc verba sunt illius², in quibus me nusquam (sicuti nec alibi) nominat, sed innuit : et cur non nomet, causam fortassis habet eandem quam in libro De occidendis hæreticis reddidit : videlicet ne ejus liber meo nomine contaminetur. Itaque e- [15] go quoque sic ei respondebo, ut eum non nominem, non equidem ne ejus nomine meus libellus contaminetur (neque enim nominibus, sed rebus et maledictis contaminantur libri : et ipsius Diaboli nomen in ipso etiam Evangelio extare video.) Sed id faciam, ne istum hominem, nimis alioquin mihi jam infensum, nominando magis irriter. Igitur ut ad rem veniam : equidem sicut hactenus, ita deinceps paratus sum errores meos agnoscere, atque corrigere, sive ab amici, sive ab inimicis reprehensus : tanti est apud me veritas, arque ubi me ab hoc juste reprehendi cognovero, fatebor, et emendabo.

Et sane reprehendit me aliquot locis non injuste, quemadmodum in Confessionibus meis apparebit. Examinavit enim translationem meam acrius, quam amici mei, quibus eam ante impressionem corrigendam dederam. itaque id præstitit, quod ego ab illis præstari cupiveram : quæ res mihi et grata et utilis est, quocunque animo ille fecerit. Quod autem etiam injuste plurima reprehendit, hoc veritati nihil oberit apud justos judices. Igitur statim in hac prima reprehensione nullam possum animadvertere speciem æquitatis : atque ad eam sic respondeo. Erant Apostoli natu Hebræi : et peregrina, hoc est Græca lingua scribentes hebraizabant³, [16] non quia id juberet Spiritus : neque enim pluris facit Spiritus hebraismos quam græcismos : et iidem Apostoli nec semper, nec iisdem in rebus omnes hebraizant : quin modo hebraizantes, modo græcizantes, arbitrato suo dictata Spiritus enunciant. Res enim dictat Spiritus, verba quidem et linguam loquenti aut scribenti liberam permittit. Neque item ideo hebraizabant, quia non eadem possent idiomate Græco feliciter declarari : alioquin id faciendum fuisset duntaxat in iis,

1 Après avoir repris à la lettre les vives critiques que Bèze formule à son encontre dans la préface à sa traduction latine du Nouveau Testament, Castellion établit sa propre défense. On voit ici combien la controverse biblique ne peut plus s'établir sans faire écho aux polémiques dans lesquelles se trouve engagé Castellion. C'est ce texte que nous éditons maintenant.

2 Castellion vient de citer Bèze.

3 Manchette : « Cur hebraizarint Apostoli ».

in quibus hæc necessitas hoc exigeret, et tamen id passim etiam sine ulla necessitate fecerunt. Fateor equidem, Hebraicam linguam habere interdum suas efficacitates : sed habent et aliæ linguæ suas, quibus cum ea paria faciant, aut etiam eam interdum superent. Certe Græca lingua (qua scripserunt Apostoli) longe est in universum et copiosior et felicior ad quidvis exprimendum, quam Hebraica. Cur igitur hebraizarunt ? Primum, quia erant Sacris literis assueti : deinde, quia cum essent Græcæ linguæ non usque adeo periti (id quod eorum scripta ostendunt) facile in patriam consuetudinem deflectebant. Videmus et hodie quosdam Gallos et Germanos scriptores, dum Latine scribunt, tamen gallizare et germanizare, non ex professo [17] certe : sed patrio sermone, in peregrina lingua vim suam vel invitis illis exerente. Sic hebraizarunt Apostoli : iidemque profecto germanizassent, si sic Germani fuissent. Quod idem dico de aliis linguis. Itaque quemadmodum, si scriptoris in Latina lingua germanizantis librum convertas de Latino in Gallicum sermonem, non erit necesse ut ejus Germanismos retineas : sed potius Gallorum rationem habeas : ita mihi hebraizantium in Græca lingua Apostolorum hebraismos retinere non fuit necesse. Neque tamen retinentes damno : sed in eis hoc incommodi esse dico¹, quod Lector aut autorem sæpe non magis intelligit, quam si ignota lingua loquatur (certe multos ego vidi hac de re conquerentes) aut ad Hebraismorum explicatrices Annotationes : confugere cogitur. atque ita gemino libri sumptu, geminoque suo labore sententiam discere, gemina item interpretis opera explicatam, cum in nostra translatione una opera hæc ambo præstentur. Quod si quis objiciet, in Annotationib. Hebraismos explicare minus esse periculosum : respondebo, par mihi videri utrobique periculum. Si enim Hebraismum Lector intelligere non nisi ex Annotatione potest, tam poterit alterius Annotatione, si falsa erit, decipi, quam mea translatione : et tam poterit [18] ille annotando errare, quam ego transferendo. Quod si dices², posse interdum Lectorem ex illius Hebraismi extra Annotationem colligere auctoris sententiam, id quod ex translatione mea non possit, quippe qui sublato Hebraismo sustulerim omnem ansam conjecturæ : respondebo³, illud etiam in ea conjectura periculum esse, quod sæpe fit ut Hebraismorum vim ignorans Lector, sententiam perperam accipiat :

1 Manchette : « Hebraismorum incommoda. »

2 Manchette : « Exceptio. »

3 Manchette : « Refutatio. »

quod quidem periculum in mea translatione non est. Exemplo est vel ille Hebraismus¹ : Nonne vos multis passeribus meliores estis ? quæ verba longe aliud declarant, quam si sine Hebraismo sic veritas ? Nonne vos passeribus multo estis præstantiores ? Item ille, Non fieret salva omnis caro : pro, Non fieret salva ulla caro². Item : Gratia Deo, quod fuistis servi peccati, obedistis autem ex corde, etc. Hic enim videtur Paulus agere Deo gratias duabus de rebus : primum, quod fuerint servi peccati, deinde, quod obediverint. Atqui est absurdissimum, agi Deo gratias de servitute peccati, quæ absurditas nulla erit, si ex mente Pauli sic veritas : Quod cum fuissetis servi peccati, obedistis, etc. Sic enim aget tantum de obedientia gratias. Atque hoc malum ut evitaret ipsemet, sæpe in translatione sua Hebraismos declinavit : quo nimis mihi debet iniquus esse. Si enim ei, quamvis la- [19] tinitatem non ita curanti, hoc sæpe licuit : cur mihi latinitatis majorem et causam et rationem habenti, non sæpius licuerit ? Atque hæc de Hebraismis.

Quod ad latinitatem attinet, quid de ea sentiam³, dixi in Præfatione ad Regem Angliæ⁴. Ego rem, non verba, spectandam puto. Dei sermo est nec Hebraicus, nec Græcus, nec Latinus, sed spiritualis : et ex omnibus gentibus et populis et linguis redemit Christus homines, qui vestibibus albis induti⁵ Deum prædicent atque extollant : nec minus potest Germanus homo Dei spiritus præditus, Germanica lingua Dei laudes prædicare, et arcana coelestia explicare, quam Hebræus Hebraica : nec minus habet Germanica lingua suas efficacitates, quæ Hebraica non possint exprimi, quam Hebraica, quæ Germanica non possint exprimi. Est enim Deus, sicuti gentium, sic et linguarum omnium perfectus autor : et ab omnib. linguis, non minus quam gentibus, et vult et potest perfecte coli atque prædicari. Quod ad me attinet, ego latinitatem fortassis etiam minoris facio, quam ipsi accusatores mei. Sit homo pius, loquatur deinde qua lingua volet : hebraizet, latinizet, germanizet, loquatur polite aut impolite, copiose aut succincte, Cicerioniane aut Salustiane, nihil moror, dummodo intelli- [20] gatur, quemadmodum si mihi ab amico literæ de rebus seriis mittuntur, res ipsas attendo : verba quidem adeo non moror, ut sæpe perlectis perceptisque literis, dicere vix possim quibus verbis res explicatæ sint. Quinimo illud non solum fateor, sed et profiteor, et in

1 Manchette : « Hebraismorum exempla. Matth. 10 ». Le verset allégué est Mt 10,31.

2 Manchette : « Rom. 6 ».

3 Manchette : « De latinitate ».

4 Il s'agit de l'épître dédicatoire figurant dans la *Biblia*, reproduite *supra* dans cette anthologie.

5 Manchette : « Apoc. 5 et 9 ». La vision des élus revêtus de vêtements blancs se trouve en Ap 7, 9 et 13.

Admonitione ad lectorem Bibliis præposita professus sum, Deum res divinas iis fere aperire, qui sunt hominum indoctissimi, infirmissimi, contemptissimi, pauperrimi, ac ignobilissimi : ne quid inde nostræ eruditioni, aut artibus et excellentiis arrogemus. Tantum hoc dico, si Mosi, qui balbus erat, fas fuit Aharonem hominem disertum dari, quo illo interprete Pharaonem hominem mundanum alloqueretur : etiam hodie fas esse, ad mundanos, et alioquin abhorrentes homines, ad Sacrarum literarum lectionem allectandos, concedi paulo mundiorem linguam.

Quod si quis tam est a mundo alienus, ut malit impolitiorum, me secundissimo id fecerit. atque utinam sit in toto mundo unum cor, unaque lingua, eaque simplicissima : næ ego linguam illam, omnium quas unquam gustavi, linguarum mercede, et insuper novo longoque labore emerem perlibenter. Hæc mihi in præsentia de Latinitate dicenda visa sunt.

« BAPTIZARE » : UN VERBE QUI POSE PROBLÈME

[30] Quod se dicit abhorre ab inani verborum pugna, vix credibile videtur. Nam hæc tota accusatio duabus partibus constat : quarum una est nihil aliud quam pugna verborum¹ : altera qualis sit, mox videbimus. Quod enim de verbo Baptizare et Angelus² scribit, quid aliud est, quam quæstum utrum Græcis his verbis, an potius Latinis Lavare et Genius sit utendum ? Item de Sequester³, quod aliud est, quam utrum Ciceronianum sequestris vocabulum, an parum Ciceronianum mediatoris sit admittendum ? Ne quid interim dicam, quod ipsemet pro Mediatore dixit Internuncium⁴, Galat. 3. quod non magis est Theologicum, quam sequester. Ego nunquam negavi, Theologis fas esse concessis verbis uti : quinimo ipsemet Theologorum verbis sæpe utor. Sed quemadmodum illud concedendum puto, sic hoc quod feci, non nefas esse existimo. Quid enim refert, quo verbo res dicatur, dum sit eadem ? nisi quod Latinæ linguæ studiosi (quæ in Scholis colitur) parum Latinis magis offenduntur : et peregrinis verbis imperiti facilius

1 Manchette : « Pugna verborum. » Castellion avait choisi de traduire par le verbe « lavare » ; il préférait de même le mot « genius » à « angelus ».

2 Manchette : « Baptizare. Angelus. »

3 Manchette : « Sequester ».

4 C'est Gal 3,20 qui est ici allégué.

decipiuntur¹. Id quod cum ex aliis multis, tum vel in primis ex nomine Crucis in vernaculis linguis apparet. Nam si Gallice dicas Christum sublatum fuisse en un gibet : aut aux forches : aut Germanice, an galgen : aut si dicas, si quis vult me sequi, tollat ses forches, aut seinen galgen, non ferent imperiti : at si Latina voce croix aut krütz utare, admittent. Cur ? nisi quia peregrina voce falluntur, putantque vocabula forches et galg turpiora esse, quam crucis ? Quid quod ipsemet non solum alibi sæpe, sed et in eadem reprehensionis suæ pagina, non semel facit quod in [32] me reprehendit ? Ibi enim versu nono vulgarem interpretem et Erasmus reprehendit, quod sæpe convertant, Intra vos : quod non modo non est Latinum, ut opinor (inquit) sed etiam obscurum. En, latinitatem in illorum, Intra vos, desiderat : in meo sequestre repudiat². Et idem rursus a seipso dissidens dixit, Intra vos, in Annotat. Cap. 7 ad Rom. quem locum nos suo loco ponemus. Item statim post reprehensionem mei, sic scribit : Qui pueros non putant rite baptizatos, nisi prorsus immergantur. Quid enim est immergantur aliud, quam baptizentur ? Sicut ipsemet Marc. 7. declarat, ut si velit una lingua loqui, sit ei dicendum, Non putant rite baptizatos, nisi prorsus baptizentur. aut : Non putant rite immersos, nisi prorsus immergantur. Sed diversarum linguarum confusione facilius decipit imperitos. Jam in Marci cap. 7. Baptizare et Baptismum, vertit Lavare et Lotionem³ : cur nobis denegat, quod ipsemet facit. At scribit, ibi non agi de solenni illa ablutione. Quid tum postea ? cum Marcus Græce scribens, eodem verbo fuerit usus, et vetus interpres (qui certe Theologus censendus est, et quem ipse in Præfatione sua cæteris omnibus anteponit⁴) Græcum baptizandi verbum ibi usurpaverit, idemque verbum aliquoties etiam in [33] Veteri testamento (unde et in Novum manavit) de cæteris etiam immersionibus tum in Græco tum in Latino ponatur, cur id non retines, si tantum longo usui et auctoritati tribuis ? An plus tibi licere putas, quam Marco ? Nonne vides hoc totum nihil aliud esse, quam λογομαχίαι ? Atque hæc ad primam hujus accusationis partem dicta sunt.

1 Manchette : « Barbarorum et peregrinorum verborum incommoda ».

2 Manchette : « Adversarius a seipso dissidet ».

3 Manchette : « Lavare pro Baptizare. »

4 Il s'agit de saint Jérôme. La préface de Bèze au *Novum Testamentum* accorde de fait une place importante au traducteur de la Vulgate, dont Castellion ne supportait guère le style et qu'il refusait comme autorité. Ceci explique la parenthèse ironique qu'il s'autorise ici.

Altera pars est longe gravior : quippe non de verbis, sed de re¹ : sed eadem refutatu quoque facilius. Quod enim dicit, me illoto animo scripsisse, hoc est, baptismum non multo pluris quam cæteras absolutiones facere, quia eodem nomine eum appellem : posset primum in ipsummet converti, qui baptismi immersionem, eodem quo cæteras, immergendi verbo appellaverit. Itemque Ephes. 1. versu 12. Remp. Israelis. itemque in lib. De occidendis hæreticis, Ecclesiæ Christianæ cœtus sive Resp. appellarit, videlicet ut reipsa ostenderet (si modo ejus argumentum valere debet) sese eos non multo pluris quam cæteras republicas facere. Denique damnandus esset Marcus et cæteri, quos modo citavimus, qui profanas lotiones eodem quo sacras verbo nuncupaverint. Imo damnandæ omnes Sacræ literæ, quæ falsos deos, falsos prophetas, falsa templa, denique pene omnia falsa iisdem nomini- [34] bus appellent, quibus vera. Quod vero dicit de iis quibus religio sit Christum mediatorem appellare, itemque de Trinitatis verbo expungendo, si in me scribit (sicuti videtur orationis tenor ostendere) falsa scribit ; et si de verbis hoc dicit λογομαχία est, sin a verbis ad res transfert, sicut in Baptizandi verbo fecit, capitalis calumnia est : et eadem ineptior, quam ut egeat refutatione.

LES VERS DE F. FURIUS CERIOLANUS²

Nescio qui veterum voluit, sermone Latino
 Biblia cum priscis ut loqueretur avis.
 Tentavit, fecitque suis pro viribus omnem
 Conatum : at fantur Biblia barbarice.
 Pagninus³ tentavit idem, tentavit Erasmus :
 Frustra opera est, fantur Biblia barbarice.
 Tentarunt hoc ipsum alii, sed non bene cessit :
 Frustra opera est, fantur Biblia barbarice.

1 Manchette : « Sacra iisdem verbis quibus profana appellari. »

2 P. 236-237. Né à Valence en 1527, philosophe politique et théologien, il défendit les traductions de la Bible en vernaculaire. L'éloge de Castellion figure dans son ouvrage intitulé *Bononia sive de libris sacris in vernaculam linguam convertendis* (1556). Voir Guy Bedouelle, *Théorie et pratique de l'exégèse*, Genève, Droz, « Études de philologie et d'histoire », 1990, p. 50 sq.

3 Variante : « Eusebius ».

En tibi Castalio tentat, cœlo auspice : idipsum
Successit. ponunt Biblia barbariem.
O opus egregium. Latino sermone loquuntur
Biblia nunc tandem Castalionis ope.